

Kraj vremena

*Nikola Stanković**

Teško si možemo predočiti kraj vremena — njegov završetak. Ali, isto tako, teško možemo predočiti, pa i pojmiti, njegov početak. Ne znamo kako se pokrenulo ništavilo te nastalo vrijeme i sve vremenito — ili kako će udariti vrijeme u vječnost i posve nestati (barem za nas). Mi, donekle, poznajemo samo tijek vremena ili promjene s kojima povezujemo prolaznost vremena. A pitanje je što prolazi: vrijeme ili pak ono što se mijenja i smjenjuje? U toj nejasnoći zavaravamo se govoreći da prolazi vrijeme, a možda ipak prolaze naše mogućnosti koje smo iskoristili, a još više one koje nismo iskoristili.

Naravno, kažemo da se vremenom mijenja ili smjenjuje sve što se mijenja ili zamjenjuje. Pritom u zraku lebdi pitanje: Je li vrijeme nešto paralelno s promjenama ili je pak o njima ovisno? Drugim riječima, što je o čemu ovisno: vrijeme o promjenama ili pak promjene o vremenu?

Dakako, za neko tjelesno biće ima promjena bitnih i nebitnih. Nebitnima držimo one koje dopuštaju da biće ustrajava u promjeni — ne dokidajući se. Pritom mislimo, barem prema Aristotelu, na kvantitativne, kvalitativne promjene te na lokalno kretanje — promjenu mjesta.

Bitna ili supstancijalna promjena događa se onda kada neko tjelesno biće jednostavno prestane postojati — za živa tjelesna bića to je smrt, a za neživa gubitak biti (oblika) ili pretvaranje u nešto drugo — drugo biće. Nebitne promjene na biću ostavljaju svoje zapise ili tragove sve dotle dok imaju na čemu pisati — jer tjelesno biće, pod pritiskom nebitnih promjena, jednom prestane bitisati. Ne može nešto gubiti kvantitetu ili kvalitetu unedogled. Ne može nešto biti neizmjereno maleno ili posve ružno.

Dovoljno se sjetiti da smo nekad bili mladi (mladi i lijepi) i da na živim bićima, slikovito rečeno, biološki sat ostavlja svoje znakove, a na neživima pak, recimo, ljudskim tvorevinama, primjerice na zgradama, koje se ne obnavljaju, kažemo da zub vremena postavlja svoje znakove sve dotle dok se zgrada ne uruši zajedno s tim znakovima te ih prekrije korov ili šuma, tako da se ne može prepoznati ni mjesto gdje su bili.

To vrijedi za sve prolazno, a ne samo za čovjeka, kako kaže Ps 103, 15–16: »Dani su čovjekovi kao sijeno, cvate k'o cvijetak na njivi, jedva ga se dotakne vjetar, i već ga nema, ne pamti ga više ni mjesto njegovo.« Uspomene na promjene

* Prof. dr. sc. Nikola Stanković, Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Zagreb.

neko vrijeme zadržavamo u pamćenju, dok i ono ne popusti ili se pak ugasi naš zemaljski život.

Hoće li išta biti vječno zapisano i sačuvano? To je pitanje na koje nas odgovor veoma zanima. Neke događaje svojeg života rado bismo izbrisali, druge bismo zadržali. Ugroza bismo se rado riješili — svakomu biću je po naravi da čuva svoj bitak dok ikako može. Zacijelo, jasno nam je da u uvjetima vremenitosti ne možemo opstati vječno. A, ipak, rado bismo sačuvali svoje biće da ne bude predano anihilaciji — potpunomu poništenju — a to znači i potpunomu obesmišljenju svih naših čežnji i težnji, poduhvata i napora, planova i dostignuća, vrednota i ljubavi, jednostavno rečeno: života. Ta težnja očuvanja u ljudskom se mišljenju izražavala na razne načine — svjesno, podsvjesno i nesvjesno.

Zanimljivo je da je Platon mislio da su ljudske duše vječne i nepropadljive jer se nešto jednostavno, nesastavljeno, kao što je duša, ne može rastaviti i poništiti (posve propasti). One pripadaju vječnomu i nepromjenjivomu svijetu, a slučajno su zalutale u niži svijet promjenjivosti — jer nisu dovoljno budno poklanjale pozornost idealima (idealnim bitnostima). To je zaista poučno — čovjek propadne kada *posumnja u svoje ideale*.

Aristotel je pak, iz čisto pojmovnih razloga, smatrao da je vrijeme vječno, ili bolje rečeno, da je vremena uvijek bilo i da će ga zauvijek (beskrajno) biti. Njemu nije bio poznat biblijski pojam stvaranja ni iz čega, kako već stoji u Drugoj knjizi o Makabejcima 7, 27–28. Majka hrabri svojeg sedmog sina da se ne odrekne ispravnog štovanja Boga kao što ga se nisu odrekli ni ostali njezini sinovi: »Sinko moj, smiluj se meni koja sam te devet mjeseci nosila u utrobi i dojila te tri godine, zatim te othranila i podigla do sadašnje dobi i odgojila. Molim te, dijete, pogledaj nebo i zemlju i sve što je na njima i znaj da je sve to Bog načinio ni od čega i da je tako nastao i ljudski rod. Ne boj se toga krvnika, nego budi dostojan svoje braće i prihvati smrt, da te s tvojom braćom u vrijeme milosti opet nađem!«

Aristotel je svoje mišljenje ovako rastumačio: Svaki trenutak vremena pretpostavlja onaj trenutak prije, a, isto tako, nakon svakog trenutka vremena slijedi novi trenutak. Tako smo mi uronjeni u jedan trenutak, ali ne posve jer se sjećamo onoga što se dogodilo prije i iščekujemo ono poslije. (Aristotel je naučavao da se naša memorija smrću gubi, ali je smatrao da u našem razumu i duši ipak ima nešto vječno.)

Stoga, čini nam se, nije riječ samo o memoriji, nego se pitanjem možemo šetati po prošlosti, ali i posegnuti u budućnost, držeći se utaborenima u sadašnjosti. Taj se trenutak sadašnjosti ne daje fiksirati, i on je stalno u pokretu — mogli bismo ga opisati kao neko urušavanje (urušilište ili obrušilište) budućnosti u prošlost. Apstraktno rečeno to je tako, ali sama točka urušavanja uvijek je druga.

I jučer se budućnost urušavala u prošlost, a tako i danas — pa i svakog trenutka.

Moć našeg duha ipak je, tako nam se čini, jača od moći vremena, pa se on odupire njegovu *teroru* — ne dopuštajući da ga se zbije u trenutak, tako da ne bi mogao bdjeti i lebdjeti nad tijekom vremena — slično Duhu Božjemu, koji je od početka lebdio nad vodama i oživljavao mrtvu materiju — otvorenost nam našeg

duha omogućuje pripitati se o nastanku vremena, njegovu završetku i onom između početka i završetka.

Tu se sastaju i razilaze fizika i metafizika, materijalizam i spiritualizam (spiritizam je nešto drugo), osjetilnost i razumnost, nužnost i sloboda, navezanost i nesputanost — dakako, vremenitost i vječnost...

U svagdanjem govoru često dijelimo vrijeme i vječnost te si predočujemo da će se vječnost pokazati kad umine vrijeme ili vremenitost. Međutim, ne nastaje vječnost, nego je nastalo vrijeme upravo s onim pokretnim.

Vrijeme, recimo tako, živi od vječnosti. Da oduvijek nečega nije bilo, ne bi moglo ništa ni nastati. Ni iz čega, samo od sebe, ne može ništa nastati. Stoga se mora zaključiti, da, ako ičega ima, a bjelodano je da nečega ima, mora postojati i Onaj kojemu je bit biti ili postojanje, koji se i predstavio Izraelcima: „Ja sam onaj koji jesam.“ Stoga se kaže da je uvijek bio onaj Pradavni na kojem se sve temelji, koji sve stvara i drži u postojanju, a čovjeka u opstojanju — u otvorenosti prema svemu postojećem pa, naravno, i prema Stvoritelju.

Vrijeme živi od vječnosti. Ono je pokretna slika vječnosti (Platon). Da ne vrijede vječni zakoni, ništa ne bismo mogli doživljavati kao prolazno niti bismo mogli stvari vrednovati da ne postoje vječne vrijednosti, a koje mi spoznajemo da vrijede i u vremenu. Vječnost ne dolazi kasnije, ona uvijek vrijedi. Vjerničkim riječima ponavljamo: »Vječna je ljubav Njegova!« (Ps 136. — ponavlja se u svakom od 26 redaka.)

Da nema vječne ljubavi, nepoznata bi nam bila i ona vremenita koja, ako je istinska, teži tomu da se po-vječni — da vječno traje, sve dok i oni vjenčani prijedu u vječnost. Tako, dakle, oni koji se cjelovito, a ne parcijalno ili djelomično vjenčaju, obećavaju vjernost sve dok ih iz vremenitosti ne privuče vječnost. Oni mogu jedno drugomu biti vjerni jer je i njima vjeran onaj koji uvijek Vjeran ostaje. Zato Pavao (Rim 8, 35–39) kliče: »Tko će nas rastaviti o ljubavi Kristove? Nevolja? Tjeskoba? Progonstvo? Glad? Golotinja? Pogibao? Mač? ŽZbog tebe — stoji pisano — ubijaju nas cijeli dan; drže nas kao ovce određene za klanje.' Ali u svemu ovom sjajno pobjeđujemo po onome koji nas je ljubio. Siguran sam da nas neće ni smrt, ni život, ni anđeli, ni poglavarstva, ni sadašnjost, ni budućnost, ni sile, ni visina, ni dubina, ni bilo koje drugo stvorenje moći rastaviti od ljubavi Božje, koja je u Kristu Isusu Gospodinu našem.« To znači da je vječna ljubav Božja i sada i uvijek, u vremenu i u vječnosti. Ono što je iz ljubavi učinjeno, ostaje, a ono što nije propada.

S tim kršćanskim uvjerenjem pokušavamo mirno razmišljati o kraju kozmičkog vremena, ali i o kraju čovjekova vremena ili o *četiri posljednje stvari*.

Doduše, da ne bi odviše uznemirili slušatelje, propovjednici pomalo izbjegavaju govoriti i propovijedati o *četiri posljednje stvari*: o smrti, sudu, raji i paklu. To posebno vrijedi za onu posljednju stvar koja bi mogla biti najveći uzrok nemira — pakao.

Ne postupaju tako samo propovjednici, nego se još više u obiteljima taj zdravstveno stanje bolesnomu ukućaninu da ga se ne bi prepalo, zbunilo i uznemirilo nečim vječno vrijednim, zapravo suočilo ga se s istinom, a pogotovo

da mu ne bi pozvali svećenika da mu podijeli „posljednju pomast“, umjesto bolesničko pomazanje, koje se više puta može primiti, kad god je čovjek u takvim težim zdravstvenim okolnostima da ga treba hrabriti, pridizati i, ako je potrebno, spašavati mu život.

O smrti se govori kao o bjelodanoj činjenici koju ne možemo ni zaniijekati ni posve zanemariti. Ako i ne mislimo na nju, ona će se sama od sebe nametnuti. Umrijet će nam netko blizak i drag i tako će nas njegova smrt podsjetiti i na našu sudbinu — selidbu s ovog svijeta. Selidbu tamo, dakle, odakle se nitko nije vratio (osim „Ero s onoga svijeta“). Smrt se razumijeva kao smiriti se, ne reagirati na ponude svijeta, ostati bez ikakvih ovozemaljskih želja, posve se udubiti ili, možemo reći, utonuti u vječnost — nadamo se: u vječne vrednote, napose u istinu i ljubav — u posve neometan život.

Filozof Heidegger smatra da onaj tko ne misli na smrt, ne živi autentičnim ljudskim životom. Postoji i shvaćanje filozofije kao prijateljevanja s mišlju o smrti, a pritom se često zaboravlja kako nas Evanđelje ispravno priprema na smrt. Smrt valja shvaćati kao poticaj na život, kako bi se on što cjelovitije živio. Smrt nam ne smije ubijati život, nego ga držati živahnim! Smrt valja shvaćati kao granicu preko koje se iz vremena prelazi u vječnost.

Na toj granici „carina“ se plaća zemaljskim životom. Ako je, prema vječnim kriterijima, vrijedio, ide se u nebo (u kraljevstvo nebesko), ako li je pak bio manjkav ili manje savršen nego je trebao biti, ide se na popravak (čistilišta), ali ako je bio posve bezvrijedan, ako je to moguće, onda se ide tamo kamo ne želimo da itko dospije — gdje će biti *plač i škrgut zubi*. Zato se i za neprijatelje valja moliti da se obrate i spase. Ako bismo im željeli vječne muke, vjerojatno ne bismo bili odviše plemeniti ni milosrdni — ne bismo bili ni sličnu Isusu koji se žrtvovao za sve grješnike.

O drugoj od *četiri posljednje stvari*, o sudu, pokušava se smisljeno govoriti kao o zaokruženju, dovršenju, sumiranju i konačnom vrednovanju nečijeg života, koji će dakako „vječno živjeti u našim srcima“. Govori se o ostavštini kojom nas je zadužio. Nisu to uvijek novci, nego njegov primjeran život i njegovo djelo kojim je oplemenio svoju okolinu: prijatelje i sve druge istinoljubive ljude koje zanima ono čime se on bavio, kako se ponašao te kako je stvarao i probleme rješavao.

A gdje je budućnost? Što je s njome? Mnogo ljudi to, zapravo, i ne pita i s njom se ozbiljno i ne računa — nekako se ostavlja Bogu, ako ga ima, da on to riješi — on je za to nadležan. Svemogućnost mu je na raspolaganju, a nama ljudima je to preteško pitanje, a još teža zadaća da bismo je riješili. Uglavnom, oproštajni ili posmrtni govori okrenuti su prema prošlom svršenom vremenu. Ako se na sprovodu malo zamislimo, dođe nam do svijesti da ćemo se i mi jednom naći u kovčegu na putu prema „lakoj zemlji“ ili vatri krematorija — svakako prema neizvjesnoj budućnosti. Na kršćanskim pak sprovodima čitanja, napose iz evanđelja, podsjećaju nas na ozbiljnost trenutka, ali nam daju i nadu u blaženu vječnost u *nebeskim stanovima*.

U svakom slučaju, Boga se ne treba bojati da će biti nepravedan sudac. Zsigurno, smilovati će se svakomu komu se uzmogne smilovati — smilovat će se

onomu koji se, već za zemaljskog života, otvorio njegovoj ljubavi i dobroti. Božja *strogost* poistovjećuje se s njegovom pravednošću, koja se opet izražava u konstataciji stanja duše preminulog. Ako bude kadra prihvatiti Božje pomilovanje, ako bude kadra uzviknuti *Gospode, pomiluj!*, bit će i pomilovana.

Zanimljivo je da ima naznaka u Evandelju da pomilovanje može izmaknuti Božjoj moći. Bog, naime, poštuje slobodnu ljudsku odluku. On nas uvažava i iz tog uvažavanja i jesmo osobe koje sobom raspolažu. Biti čovjekom veoma je ozbiljan i odgovoran projekt — Božji i ljudski. Ako živeti u vremenu sve gledamo pod vidom vječnosti (*Quid hoc ad aeternitatem?*) imamo velike šanse da budemo ozbiljni i radosni što uvijek pred očima imamo vječno orijentire prema kojima se ravnamo na putu u vječnost. Pritom valja imati na umu da vječnost nije smrznuto vrijeme, nego je to rascvjetali život, oslobođen prostornih ograničenja, vremenskih uvjetovanosti i nepogoda, te vremenitih hirova i nepredvidivosti. (Mk 8,36: »Ta što koristi čovjeku steći sav svijet, a životu svojemu nauditi?«)

Treća od *četiri posljednje stvari* — raj, ponekad se stidljivo spomene kao neko bolje mjesto odakle nas pokojnik gleda i uživa da se riješio ovih naših neprilika (doline suza ili pak teških dužnosti, lošeg društva te mnogih drugih poteškoća, nevolja, patnja i nepovoljnih kredita — *u švicarcima*). Izgleda da je i vrijeme podignulo kredit kod vječnosti?! Kaže se ipak da je rajsko ili nebesko stanje nepredočivo: »Ono što oko nije vidjelo, što uho nije čulo, na što ljudsko srce nije pomislilo: to je Bog pripremio onima koji ga ljube« (1Kor 2,9).

U svakom slučaju, pravi vjernik će se dati iznenaditi Božjom domišljatošću. Ako je već ljudska ljubav domišljata, a što je veća ljubav, tim je domišljatija, koliko li je tek onda Božja, koji je sama ljubav. To u nama izaziva povjerenje premda, ponekad, drhtavo i treptavo, ali, da se ono uopće pojavi, znak je da stvarnost nije apsurdna i da naš život ne mora biti besmislen — pogotovo nakon Objave nad svim objavama: Kristova života, muke, smrti i uskrsnuća. Zato u misi ponavljamo: »Tvoju smrt, Gospodine, naviještamo, tvoje uskrsnuće slavimo, tvoj slavni dolazak iščekujemo.«

O četvrtoj posljednjoj stvari još je puno manje moderno govoriti nego o onima drugima. Djelovalo bi na psihu, raspoloženje u vremenu — pa bolje je to izbjegavati. Kako bi dobri Bog (ako je svemoguć, sveznajući i savršeno dobar) mogao trpjeti da neko njegovo ljubljeno stvorenje završi u vječnim mukama. Dopuštati takvu mogućnost i pripisivati Bogu takvu prijetnju izgleda kao hula na Boga. Takve su misli zaista zavodljive, ali, s druge strane, valja imati na umu da Bog poštuje ljudsku slobodu. Svi to od njega očekujemo. Očekujemo da nas neće učiniti invalidima, nesposobnima donijeti odluku — ne samo o sitnicama, kako ćemo se obući ili što ćemo jesti, nego i o krupnicama: ne samo, dakle, o tome, primjerice, hoćemo li ići na Obiteljsku ljetnu školu ili ne, nego moramo donijeti odluku o sebi — koja će vrijediti sve dotle dok je ne opozovemo — ako je ikada budemo mogli opozvati — sve do u vječnost.

Moramo priznati da nas je ponekad strah mogućnosti da donesemo krivu sudbonosnu odluku koja će vječno vrijediti. To nas tjera na razmišljanje. Ali i još nešto, nikako manje važno: Ako, zaista, vjerujemo Kristu Gospodinu da je

došao da nas spasi, od čega nas je došao spasiti? Ako se sve odluke, one od vječne vrijednosti i važnosti, donose na drugom svijetu, to jest, kad nas budu pitali kamo želimo ići, u raj ili u pakao, čini nam se da bi svatko rekao da želi u raj. No, pitanje je hoće li čovjek moći imati takvu želju ako je cijelog života bježao od onoga što je Božje, a slijedio samo nakane protivne ponudi savjesti i Pisma kad ga je upoznao.

Kristov život nam pokazuje da je stvar ozbiljna. Zašto bi se on toliko mučio da nas uvjeri da se uozbiljimo te pođemo putem istine i života, a ne prijevare i smrti?! Tko je izabrao njegov put, ne treba se plašiti, nego samo postati svjestan od čega nas je Krist spasio. Tako ćemo mu biti više zahvalni i ozbiljnije ćemo raditi na tome da živimo kao djeca svjetla, a ne mraka i tame — znajući pritom: Bog nas od svega može spasiti — jedino nas od nas samih ne može osloboditi — ni u vremenu ni u vječnosti.